

# Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand<sup>1</sup>

Filip DE MAESSCHALCK

Assistent, Instituut voor Sociale en Economische Geografie, K.U.Leuven

Sarah LUYTEN

Wetenschappelijk medewerkster, Instituut voor Sociale en Economische Geografie, K.U.Leuven

## 1. Inleiding

De traditionele stad heeft zich in de naoorlogse periode sterk uitgespreid over de ruimte. Inkomensstijgingen die samenhangen met de sterke economische groei maakten het bouwen van een eigen huis buiten de traditionele stad mogelijk. Door die suburbanisatie is uit de stad geleidelijk aan een stadsgewest gegroeid waarin verschillende woonmilieus, gaande van een dichtbebouwde stedelijke omgeving tot suburbane villawijken, onderscheiden kunnen worden. Deze bijdrage behandelt de electorale en politieke gevolgen van deze stadsgewestvorming. Nieuwe politieke partijen die sinds de jaren '80 sterke electorale vooruitgang boeken, blijken vooral sterk in die stadsgewesten en vertonen bovendien electorale patronen die gelijklopen met de verschillende zones van het stadsgewest. Dit staat in contrast met de electorale geografie van de klassieke politieke partijen waarbij de verschillen in electorale sterkte zich vooral regionaal voordoen. In een eerste deel wordt dit uitgewerkt in het kader van de breuklijnentheorie: oude breuklijnen kennen een verschillende intensiteit in de verschillende regio's; nieuwe breuklijnen volgen eerder zogenaamde functionele regio's. Dat zijn gebiedsdelen met gelijkaardige eigenschappen, onafhankelijk van locatie. Naast hun oude electorale geografie, ontwikkelen ook de klassieke partijen geleidelijk aan patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen, zoals het

1. Dit artikel is een herziene en uitgewerkte versie van de paper: De Maesschalck, F. (2004) "Verkaveling van politieke attitudes: de tegenstelling tussen stad en stadsgewest", gepresenteerd op de 11de wetenschappelijke studiedagen van het SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen in Amsterdam op 22 & 23 april 2004, en kwam mede tot stand in het kader van het FWO-onderzoek "Stadsgewestvorming en electorale dynamiek: de geografische dimensie van het kiesgedrag in het Brusselse stadsgewest", gepromoot door Chris Kesteloot en Kris Deschouwer.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

suburbaan liberalisme. Deze vaststellingen leiden ons in een tweede deel naar de Angelsaksische literatuur, die ingaat op de electorale en politieke gevolgen van suburbanisatie en dus stadsgewestvorming. Met name stelt deze dat er een breuk ontstaat tussen de stad en de suburbane rand. Daarbij zouden de centra van de steden vooral links georiënteerde waarden ontwikkelen en de suburbane stadstrand conservatieve en neoliberale waarden. In continentaal West-Europa is de werking van dergelijke processen nog niet onderzocht. In een derde deel van dit artikel wordt de geldigheid van deze hypothese nagegaan in de Brusselse context. Daarbij wordt gewerkt met zowel ecologische als survey-data van het Brusselse stadsgewest.

## II. De ruimtelijkheid van oude en nieuwe breuklijnen

De breuklijnentheorie van Lipset & Rokkan stelt dat in de West-Europese democratieën een beperkt aantal breuklijnen of maatschappelijke conflicten hebben gespeeld, die zich door het parlementaire systeem en in het bijzonder het systeem van democratische verkiezingen hebben geïnstitutionaliseerd in politieke partijen.<sup>2</sup> Bijgevolg is stemgedrag te interpreteren als een uiting van deze maatschappelijke conflicten via – en mede gestuurd door – politieke partijen. Deze breuklijnen hebben, zeker voor België, een duidelijke ruimtelijke dimensie. België kent immers, samen met Zwitserland, de meest uitgesproken regionalisering van het stemgedrag van alle West-Europese democratieën.<sup>3</sup> Daarbij is er discussie of die regionalisering louter een artefact is van de samenstelling van de bevolking van de verschillende regio's, dan wel of er een onafhankelijke ruimtelijke dimensie speelt. Mede in de hand gewerkt door het klassieke survey-onderzoek dat sinds de jaren '50 internationaal opgang kent en op individueel niveau naar verklaringen zoekt voor electoraal gedrag, werd er vooral uitgegaan van de eerstgenoemde veronderstelling. Het electoraal gedrag van een individu zou verklaarbaar zijn aan de hand van individuele karakteristieken, onafhankelijk van zijn of haar woonplaats. Deze veronderstelling is nauw verbonden met de hypothese van de nationalisatie van stemgedrag. Daniele Caramani wijst er echter op dat deze hypothese in de literatuur niet overal terug te brengen is tot alleen deze dimensie.<sup>4</sup> Er bestaan drie dimensies die verbonden zijn met nationalisatie: territoriale homogenisering van steun voor politieke partijen, een verschuiving van het lokale naar het nationale niveau van de politieke krachten die het stemgedrag beïnvloeden, en tenslotte de uniformiteit van respons op die krachten.

2. LIPSET S.M. & ROKKAN S., Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction, pp. 1-64 in S.M. Lipset & S. Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, London, Collier-Macmillan Ltd., 1967.
3. CARAMANI D., *The Nationalization of politics. The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe*, Cambridge, University Press, 2004.
4. CARAMANI D., *op. cit.*, 2004.

Toch is het samenspel en de intensiteit van de verschillende breuklijnen in de verschillende Belgische regio's niet verklaarbaar op individueel niveau alleen. Zo is bijvoorbeeld in grote delen van Vlaanderen de klasse-breuklijn ondergeschikt geraakt aan de kerkelijke, wat in Wallonië niet het geval is. Dit kan op individueel niveau niet volledig verklaard worden door het groter aandeel praktiserende katholieken in Vlaanderen dan in Wallonië.<sup>5</sup> De reden daarvoor ligt in de historische ontwikkeling van de verschillende regio's, waarbij ook partijstrategieën van belang zijn. Zo werd Vlaanderen later geïndustrialiseerd dan Wallonië, en konden de toenmalige katholieke machthebbers tijdig maatregelen nemen om de macht van de Kerk in Vlaanderen te handhaven ook na de industrialisatie. Terwijl de Waalse steenkoolas socialistisch gekleurd werd, zorgde in Vlaanderen een verregaande verzuiling en een huisvestings- en mobiliteitsbeleid dat concentratie in de steden moest tegengaan, voor een blijvende katholieke dominantie.<sup>6</sup> Lipset & Rokkan stelden al dat de sterkte van een partij binnen één en dezelfde nationale staat ruimtelijk kan variëren omwille van de regionale verschillen in de aanwezigheidsduur van lokale partij-organisaties.<sup>7</sup> Deze regionale verscheidenheid in de intensiteit en het samenspel van de verschillende breuklijnen is dus verklaarbaar vanuit een historische invalshoek. En net het klassieke survey-onderzoek, met zeker voor België slechts beperkte tijdsreeksen, staat dergelijke historische verklaringen in de weg. Bovendien is de tijdshorizon die de ondervraagden hanteren eveneens te kort.

Het politieke landschap in de West-Europese democratieën is de laatste decennia sterk veranderd. Nieuwe partijen werden opgericht, meestal met een extreem rechts of een groen profiel, maar ook nieuwe regionale partijen blijken niet louter verbonden met de klassieke centrum-periferie breuklijn. Deze nieuwe partijen zouden in relatie staan met nieuwe breuklijnen die niet door Lipset & Rokkan werden onderscheiden. De vraag of nieuwe breuklijnen zijn ontstaan naast of in de plaats van de oude of klassieke breuklijnen is immers een belangrijk thema in het onderzoek naar West-Europese politiek.<sup>8</sup> Daarbij worden verschillende hypothesen naar voor geschoven. De meest invloedrijke is de theorie van Ronald Inglehart, die een nieuwe materiële – postmateriële breuklijn vooropstelt.<sup>9</sup> De socialisatieperiode is hierbij belangrijk: mensen die na WO II zijn gesocialiseerd zouden meer postmateriële waarden ontwikkelen, omdat zij opgegroeid zijn in een periode van economische welvaart. De andere generaties zouden meer materieel ingesteld zijn. Marc Swyngedouw stelt in Vlaanderen zo'n breuklijn vast waarop de

5. DE SMAELE H., *Omdat we uwe vrienden zijn: religie en partij-identificatie, 1884-1914*, doctoraatsdissertatie (Geschiedenis), Katholieke Universiteit Leuven, 2000.
6. KESTELOOT C. & DE MAESSCHALCK F., *Anti-urbanism in Flanders: the political and social consequences of a spatial class struggle strategy, Belgeo*, 1-2, 2001, 41-62.
7. LIPSET S.M. & ROKKAN S., *op. cit.*, 1967.
8. LANE J.-E. & ERSSON S.O., *Politics and Society in Western Europe (third edition)*, London, Sage, 1995.
9. INGLEHART R., *The Silent Revolution: Changing values and political styles among Western publics*, Princeton, Princeton University Press, 1977.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

Vlaamse groene partij, Agalev, zich positioneert t.o.v. de klassieke partijen.<sup>10</sup> Daarnaast ziet hij echter nog een tweede breuklijn die vooral door de Vlaamse extreem rechtse partij, het Vlaams Blok, wordt bepaald. Voor de interpretatie van deze breuklijn grijpt hij terug naar de modernisatie-theorie van de Duitse socioloog Ferdinand Tönnies, die door het proces van modernisering een overgang vooropstelde van de maatschappij van een 'gemeinschaft' naar een 'gesellschaft', die onpersoonlijker en functioneler is. Swyngedouw postuleert nu een nieuwe overgang, waarbij identiteitsverschaffende instellingen wegvallen door processen als secularisatie, ontzuiling, technocratisering, groei van de massa media etc. In de zoektocht naar nieuwe identiteitsverschaffende ideologieën in de post-industriële maatschappij, staan Agalev en het Vlaams Blok dan t.o.v. mekaar in een breuklijn die hij universalistische culturele openheid versus particularistische culturele geslotenheid noemt. Ook Elchardus & Pelleriaux zien het Vlaams Blok en Agalev als tegenpolen op een nieuwe breuklijn die zij de sociaal-culturele breuklijn noemen en die teruggaat op de fundamentele vraag rond identiteit en het mensbeeld.<sup>11</sup> Zij positioneert een instrumentalistische houding ten opzichte van een normatieve houding. Hoewel zij meer dimensies bevat en breder is geoperationaliseerd, is deze breuklijn wel gerelateerd met de tweede breuklijn die Swyngedouw vooropstelt. Elchardus & Pelleriaux stellen: "Voor de houding die hier als 'instrumentalistisch' wordt omschreven, worden ook wel eens termen als 'closed mindedness' of 'particularistische culturele geslotenheid' genoemd. (...) We opteren ... voor meer neutrale, technische omschrijvingen."<sup>12</sup> Verwijzend naar bovenstaand werk van Swyngedouw stellen Billiet & Swyngedouw dat Agalev en het Vlaams Blok op variabelen die beide door Swyngedouw onderscheiden breuklijnen operationaliseren op één lijn tegenover elkaar kunnen worden gesteld met de klassieke partijen in het centrum.<sup>13</sup> Ook Kris Deschouwer gebruikte reeds Inglehart en Tönnies om nieuwe breuklijnen te beschrijven.<sup>14</sup> Deschouwer stelt echter niet, in tegenstelling tot Swyngedouw, dat de oude breuklijnen hun relevantie verloren hebben.<sup>15</sup>

10. SWYNGEDOUW M., *New Cleavages in Flemish-Belgian Politics – Testing Theoretical Models*, ISPO Bulletin 1994/13, Leuven, Interuniversitair Steunpunt voor Politieke-Opinieonderzoek, 1994.
11. ELCHARDUS M. & PELLERIAUX K., *De Polis verdeeld – Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren*, pp. 183-210 in M. Swyngedouw, J. Billiet., A. Carton & R. Beerten (eds.), *De (on)redelijke kiezer*, Leuven, Acco, 1998.
12. ELCHARDUS M. & PELLERIAUX K., *op. cit.*, 1998.
13. BILLIET J. & SWYNGEDOUW M., *De keuze tussen groen en extreem rechts in Vlaanderen: sporen van een nieuwe breuklijn*, ISPO Bulletin 1995/16, Leuven, Interuniversitair Steunpunt voor Politieke-Opinieonderzoek, 1995.
14. DESCHOUWER K., *Politieke partijen in België*, Antwerpen, Kluwer, 1987.
15. Zie ook SAEY P. & SAEY M., *Back to basics*. Het Vlaams Blok: schoppen naar beneden, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 38, 2004, 6-16. Volgens Saey & Saey hebben breuklijnen alleen te maken met tegengestelde belangen en dus met machtsverhoudingen. Belangen kunnen inderdaad een constituerende factor zijn bij de vorming en consolidering van breuklijnen, maar wij zijn de mening toegedaan dat identiteit en waardenoriëntaties eveneens een rol kunnen spelen. In welke mate die belangen doorwegen is afhankelijk van de beschouwde breuklijn.

Die veronderstelde nieuwe breuklijnen hebben een specifieke ruimtelijkheid. In de terminologie van Johnston et al. volgen de electorale patronen die samenhangen met die nieuwe breuklijnen functionele regio's.<sup>16</sup> Zij definiëren functionele regio's als 'groups of constituencies with similar characteristics, irrespective of location', en daaronder vallen dus de verschillende delen van het stadsgewest. Dit staat in contrast met wat Johnston et al. definiëren als unieke 'contiguous blocks of territory', en wat ze geografische regio's noemen. Hieraan waren de klassieke partijen gebonden. De verklaring voor deze electorale geografie van de klassieke partijen ligt in de specifieke sociaalruimtelijke geschiedenis van de oude breuklijnen. Daarbij zorgden regionale verschillen in de sterkte van de lokale partijorganisaties voor een verschillende electorale sterkte in die regio's, die dus niet alleen een gevolg was van een verschillende bevolkingssamenstelling. De nieuwe partijen hebben dergelijke geschiedenis (nog) niet, en zij kennen dus vooral succes in die zones van de stadsgewesten waar een bepaalde problematiek of een bepaald kiezerspubliek aanwezig is. Die stadsgewesten hebben zich in de tweede helft van de vorige eeuw meer en meer gevormd en geprofileerd.

In de Vlaamse context noopten de nieuwe partijen zelfs tot het opnieuw inbrengen van de ruimte bij het klassieke survey-onderzoek. Zo werden categorieën van stedelijkheid ingevoerd om het verschil te verklaren in het succes van Agalev en het Vlaams Blok,<sup>17</sup> vertrekkend van de vaststelling dat deze partijen het beduidend beter doen in stedelijke agglomeraties, en bovendien electorale patronen vertonen die de verschillende zones van het stadsgewest volgen.

Een stadsgewest kan worden opgedeeld in de centrale stad, de agglomeratie en de banlieue. De agglomeratie wordt gevormd door die gemeenten waarvan meer dan de helft van de inwoners in de aaneengesloten bebouwing rond de centrale stad woont. Hoewel suburbanisatie zich ook in de andere zones kan voordoen, is de banlieue het gebied dat in belangrijke mate door suburbanisatie vanuit het centrum wordt bepaald. Morfologisch doet ze landelijke aan, functioneel is ze stedelijk. De forensenwoonzone vormt samen met het stadsgewest het stedelijk leefcomplex en behoort terminologisch dus niet tot het stadsgewest. Zij is wel voor een belangrijk deel van de tewerkstelling op het stadsgewest aangewezen.<sup>18</sup> Net omwille van die relatie met de stad wordt de forensenwoonzone in dit artikel mee in de analyse betrokken. Figuur 1 toont de verschillen in het succes van Agalev en het Vlaams Blok sinds hun oprichting bij de gemeenteraadsverkiezingen in die verschillende zones van het stadsgewest en in de forensenwoonzone.<sup>19</sup> Daar-

16. JOHNSTON, R.J., PATTIE, C.J. & ALLSOPP, J.G., *A nation dividing? The electoral map of Great Britain 1979-1987*, London, Longman, 1988.

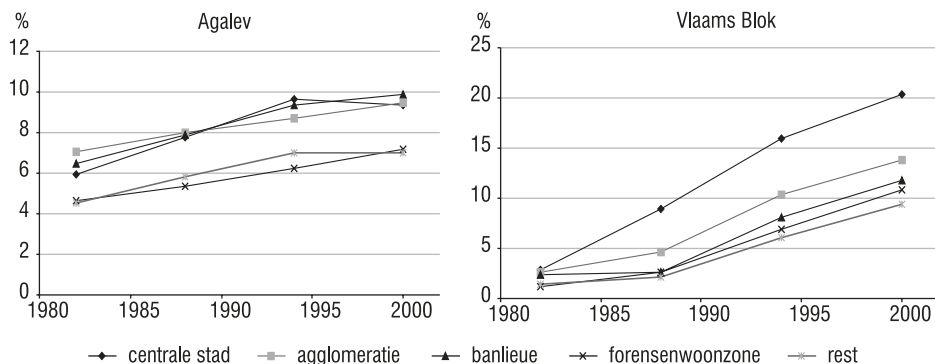
17. Zie bijvoorbeeld BILLIET J. & SWYNGEDOUW M., *op. cit.*, 1995.

18. VAN DER HAEGEN, H., VAN HECKE, E. & JUCHTMANS, G., *De Belgische stadsgewesten 1991, statistische studiën*, 104, 1996, 5-42.

19. Het gaat hier om uitslagen van gemeenteraadsverkiezingen, omdat alleen die verkiezingsuitslagen op gemeenteniveau beschikbaar zijn en aldus kunnen verbonden worden met de positie van een gemeente in een stadsgewest. De betrokken electorale patronen zijn echter gelijkaardig bij de parlementsverkiezingen. De resultaten daarvan bestaan alleen op het niveau van de kieskantons.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

bij is duidelijk dat die partijen inderdaad vooral aanwezig zijn in de stadsgewesten en dat hun electorale sterkte varieert naargelang de verschillende zones.



**Figuur 1.** De uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen van Agalev en het Vlaams Blok in de verschillende zones van de Vlaamse stedelijke leefcomplexen.<sup>20</sup>

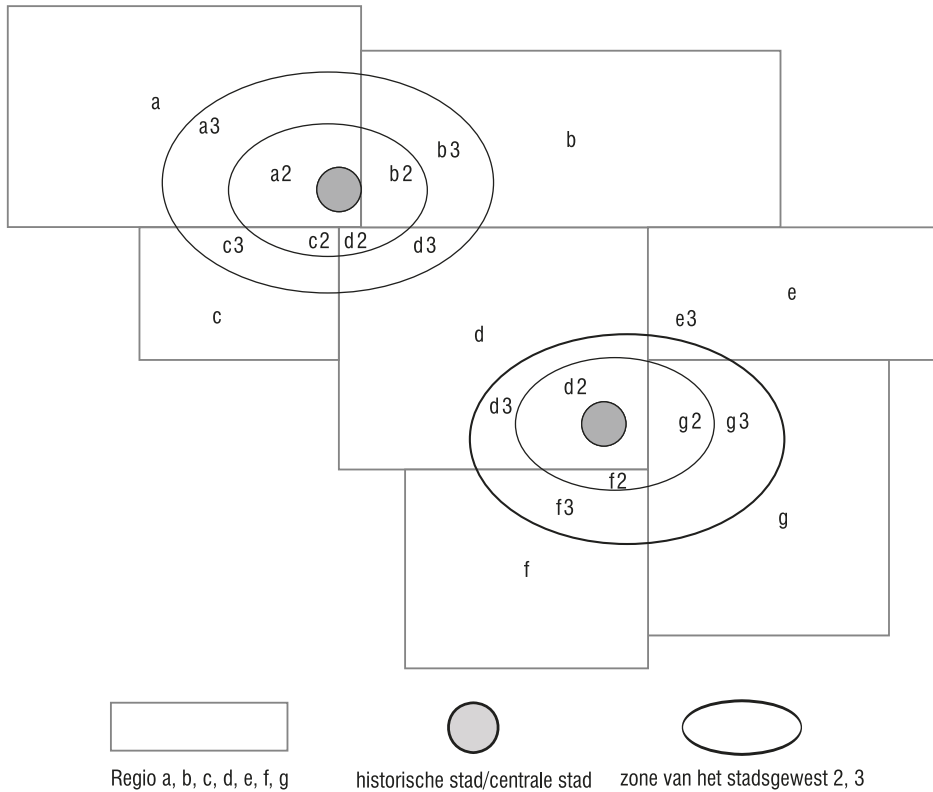
De nieuwe breuklijnen interageren in de verschillende zones van de stadsgewesten met de klassieke breuklijnen die geënt zijn op de regio's waarin die stadsgewesten zich hebben ontwikkeld. Zo kunnen zich verschillende electorale patronen ontwikkelen in de verschillende stadsgewesten of delen van één stadsgewest, omdat ze in verschillende regio's liggen. Figuur 2 is een schets van dit geïdealiseerd patroon. De parallellogrammen zijn aangeduid met een letter en staan voor de regio's van een nationale staat waarin de klassieke breuklijnen historisch verschillend ingebed zijn. De ellipsen zijn aangeduid met een cijfer en staan voor de zones van het stadsgewest. De centra van de concentrische zones vormen de historische steden, nu de kernsteden van de stadsgewesten. Naarmate stadsgewesten zich vormen ontwikkelen de nieuwe partijen electorale patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen en zich daar als het ware op de klassieke electorale regio's 'enten'. Een letter-cijfercode wijst dan op een bepaalde electorale verhouding.

Binnen deze geografie kunnen zich dynamische processen voordoen. De 'nieuwe' partijen kunnen zich mettertijd sterker organiseren in bepaalde zones van die stadsgewesten, zodat er daar een sterke onafhankelijke ruimtelijke dimensie kan ontstaan. Daarnaast zijn er diffusieprocessen die verlopen vanuit een bepaalde

20. Figuur uit DE MAESSCHALCK, F. & LOOPMANS, M., Nieuwe stedelijke partijen en hun beleidsstandpunten: versterken zij de draagkracht van het stedelijk milieu?, pp. 151-157 in S. Schmitz & H. Meert (eds.), *De capaciteit van het milieu geëvalueerd*, Editions BEVAS/SOBEG, Leuven, Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies/Société Belge d'Etudes Géographiques, 2003.

Filip De Maesschalck en Sarah Luyten

zone van het stadsgewest naar de andere zones en naar het gebied buiten de stadsgewesten.<sup>21</sup>



**Figuur 2.** Verschillende electorale zones binnen een West-Europese democratie.

Niet alleen de nieuwe partijen ontwikkelen electorale patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen. Ook de klassieke partijen vertonen, naast hun klassieke patronen, electorale structuren die gelijklopen met die verschillende zones van de stadsgewesten. Een duidelijk voorbeeld van dergelijke ontwikkeling is het suburbane liberalisme.<sup>22</sup> Daarbij hebben de liberale partijen zich ingeschreven in een tendens die alle klassieke partijen als traditionele uitingen van de oude breuklijnen in meer of mindere mate kennen. Naarmate het tijd-

21. Zie MAMADOUH V. & VAN DER WUSTEN H., Eindstand van een diffusieproces. Het geografisch patroon van de steun voor de LPF., pp. 181-205 in DNPP, *Jaarboek 2002*, Groningen, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 2004.
22. Zie PASSCHIER N.P. & VAN DER WUSTEN H., The electoral geography of the Netherlands in the era of mass politics, 1888-1986, pp. 39-59 in R.J. Johnston, F.M. Shelley & P.J. Taylor (eds.), *Developments in electoral geography*, London, Routledge, 1990. KESTELOOT C. & DE MAESSCHALCK F., *op. cit.*, 2001.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

perk van de verzuiling teneinde loopt en de impact van de massamedia steeds groter wordt, zijn deze politieke partijen niet meer zeker van een vaste groep kiezers. Bijgevolg gaan zij ideologische aanpassingen doorvoeren op zoek naar de sociale groep met grootste electoraal potentieel. Dit is de middenklasse, die in de 20ste eeuw spectaculair gegroeid is. Het vernieuwde programma van de liberale partijen spreekt de hogere middenklasse aan die voornamelijk woont in suburbane woonmilieus. Figuur 3 visualiseert dat proces in de Vlaamse context. De bovenste kaart geeft de electorale geografie van Vlaanderen in 1977. Deze weerspiegelt nog in belangrijke mate de klassieke electorale geografie van Vlaanderen sinds de invoering van het enkelvoudig mannelijk stemrecht in 1919.<sup>23</sup> Vlaanderen wordt gedomineerd door de katholieke partij (nu CVP), met een aantal regio's waar de socialistische partij (BSP, later herdoopt tot SP) en de liberale partij (PVV, later herdoopt tot VLD) klassiek relatief sterk staan – veelal in stedelijke gebieden. De situatie in 1999 toont nog dezelfde sterke regio's, al is er voor de socialisten een verlies in de meest stedelijke gebieden (Gent en de as Antwerpen-Brussel). Het meest opvallende is evenwel de doorbraak van het suburbane liberalisme, voornamelijk in de suburbane zone van Brussel, maar ook van Antwerpen en Gent. Deze suburbane zones bestaan uit een gordel van gemeenten rond de steden met de hoogste gemiddelde inkomens van het land.

### III. Naar een electorale tegenstelling tussen stad en rand?

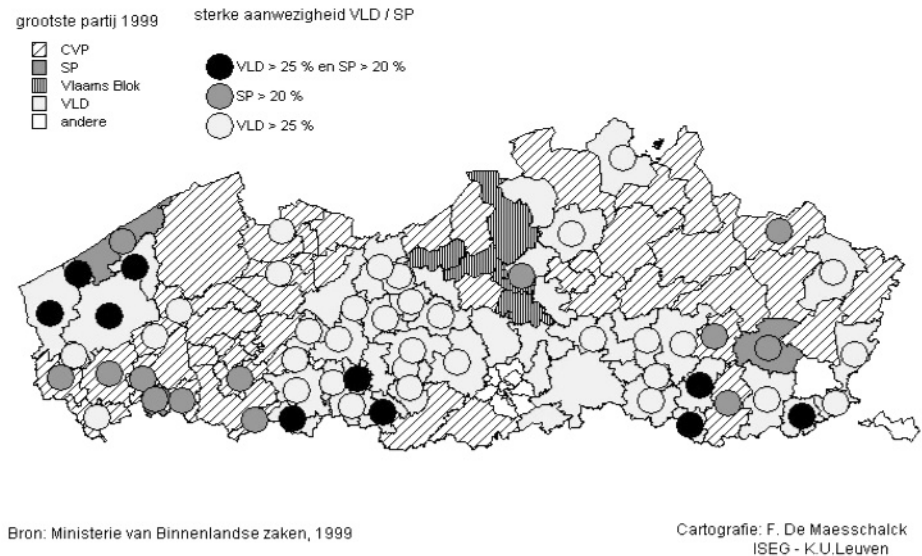
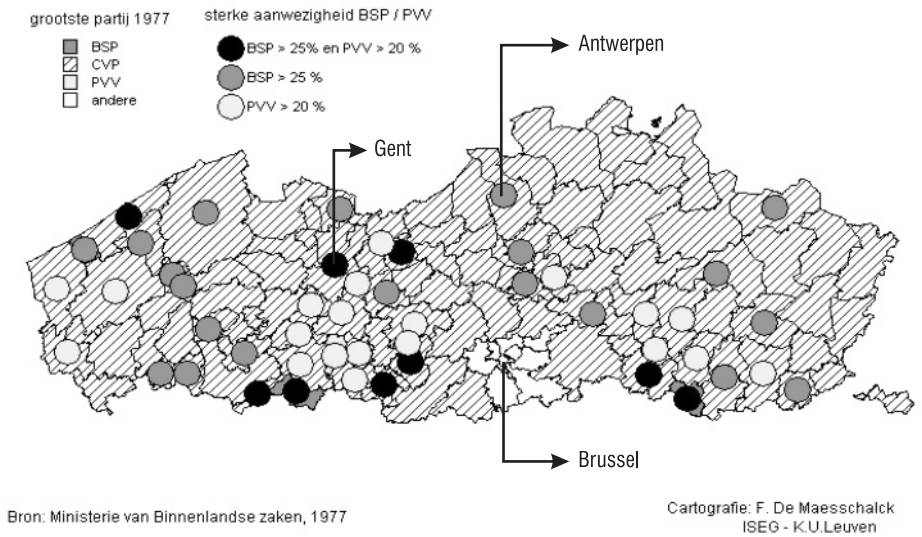
Vanaf de jaren '90 kreeg het effect van suburbanisatie op electoraal gedrag en ermee verbonden politieke attitudes opnieuw aandacht in de Angelsaksische literatuur, na een korte periode van pioniersstudies op dat gebied in de jaren '50 en '60. In die nieuwe studies wordt gewezen op de neoliberale en conservatieve inclinatie van de suburbane bewoner, ondersteund door de fysieke afstand tot het stadscentrum, en de meer welvaartsstaat-georiënteerde politieke attitudes in de stad zelf. Er is discussie of het gaat om een effect dat ontstaat nadat mensen in de suburbane zone zijn gaan wonen, dan wel of er sprake is van zelfselectie van de middenklasse via de processen van suburbanisatie en gentrificatie, waarbij relatief welgestelde huishoudens terugkeren naar de stad. In het eerste geval zouden locatie-specifieke materiële belangen zorgen voor de vorming van de politieke waarden van de suburbane inwoners – waarin huiseigenaarschap een belangrijke rol speelt, evenals de impact van sociale context en interactie in de suburbane wijken.<sup>24</sup> Veelal gaat het om een combinatie van deze processen en zelfselectie. Volgens Juliet Gainsborough gaat het hier bovendien om een artificiële onderscheid.

23. VANDERMOTTEN C., DECROLY J.-M., DESSOUROUX C. & ROUYET Y., Permanences et ruptures dans la géographie électorale de la Belgique, *Belgeo*, 1-2, 2001, 7-39.
24. WALKS R.A., Place of residence, party preferences, and political attitudes in Canadian cities and suburbs, *Journal of Urban Affairs*, 26, 2004, 269-295.



Filip De Maesschalck en Sarah Luyten

“Even if causality does work in the opposite direction – that is, even if distinctive attitudes cause people to move to the suburbs – these attitudes are still unavoidably affected by the existence of suburbs as a locational choice. (...) The existence of suburbs makes defection from the problems of the city possible by reinforcing the idea that the problems can be escaped without serious investment in solving



**Figuur 3.** De ontwikkeling van het suburbane liberalisme in Vlaanderen: de electorale geografie in 1977 en 1999 (verkiezingen voor de Kamer).

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

them.”<sup>25</sup> Wanneer de suburbane inwoners geen contact, geen bezorgdheid en geen belang meer hebben in de oude kernbuurten, zullen zij hun politieke leven leiden zonder referentie naar de centrale stad.<sup>26</sup> Mensen in de suburbane zone verkiezen zo private boven publieke belangen. Zij wensen niet op te draaien voor armen die zich voornamelijk in de stad bevinden en dat wordt ondersteund door een conservatief discours. Dat stelt die mensen zelf verantwoordelijk voor hun situatie en beschouwt herverdeling bovendien als medeoorzaak voor economische inactiviteit. Dit uit zich ook in anti-stedelijke gevoelens, in een negatief beeld van de stad, die wordt geassocieerd met sociale onrust, criminaliteit etc. Het gevaar bestaat in de VS dat partijen het steeds moeilijker krijgen om zowel de stad als de suburbane zone te kunnen aanspreken en daardoor voor een van beide kiezen en dus polarisatie in de hand werken.<sup>27</sup> M.a.w., naarmate de politieke attitudes van stad en rand meer gaan verschillen, richten partijen hun programma alleen nog op hun sterkste gebied en versterken zo de polarisatie tussen stad en rand.

In de continentaal-Europese context werden dergelijke veronderstellingen niet gemaakt. De reden daarvoor moet ongetwijfeld worden gezocht in de minder sterke sociaal-ruimtelijke polarisatie tussen de steden en hun rand, en de minder sterke delocalisatie van functies. In België is de suburbanisatie omwille van historische redenen echter sterk ontwikkeld<sup>28</sup> en zet zich, ondanks de bewering van verschillende grote steden dat de stadsvlucht gekeerd zou zijn, nog steeds door. De bevolkingsafname is inderdaad gestopt, maar de stadsvlucht van autochtonen wordt nu gecompenseerd door buitenlandse immigratie.<sup>29</sup> Deze uitgesproken suburbanisatie in België rechtvaardigt bovenstaande hypothese van een tegenstelling tussen de stad en de rand. Na zijn onderzoek in de Canadese steden, die on-

25. GAINSBOROUGH J.F., *Fenced off: the suburbanization of American politics*, Washington D.C., Georgetown University Press, 2001.
26. In deze context moeten ook de (pogingen tot) secessie van vele suburbane gebieden in de steden in de VS worden gesitueerd. Zie BOUDREAU J.-A., Questioning the use of ‘local democracy’ as a discursive strategy for political mobilization in Los Angeles, Montreal and Toronto, *International Journal of Urban and Regional Research*, 27, 2003, 793–810. Zij stelt dat er in de VS gemakkelijke afscheidingsprocedures bestaan, een bescherming tegen annexaties, en een positieve instelling van de rechtbanken t.o.v. de creatie van nieuwe gemeenten. In Canada daarentegen kunnen burgers geen secessieprocedure op gang brengen. Roger Keil beschrijft dat proces in Los Angeles, evenals een poging van de provinciale overheid tot fusie van gemeenten in Toronto, wat hetzelfde doel moet dienen: een conservatieve en neoliberale suburbane politieke meerderheid creëren. Zie KEIL R., Governance Restructuring in Los Angeles and Toronto: Amalgamation or Secession?, *International Journal of Urban and Regional Research*, 24, 2001, 758–781.
27. WALKS R.A., *Polling apart: Suburbanization and the Political Polarization of Large Canadian Urban Regions 1945-2000*, PhD Thesis (Geography), University of Toronto, 2003.
28. Zie KESTELOOT C., MEERT, H. & MISTIAEN P., Stedelijke structuren en sociale integratie, pp. 149-176 in B. Raymaekers & A. Van De Putte (eds.), *De mens en zijn wereld morgen: lessen voor de 21ste eeuw*, Leuven, Universitaire pers/Davidsfonds, 1999.
29. DE CORTE S., RAYMAEKERS P., THAENS K., VANDEKERCKHOVE B. & FRANCOIS G., *Onderzoek naar de migratiebewegingen van de grote steden in de drie gewesten van België*, eindrapport POD Maatschappelijke integratie, Brussel, Cel Grootstedenbeleid, 2003.

Filip De Maesschalck en Sarah Luyten

danks de relatief beperkte sociaal-ruimtelijke segregatie een stijgende politieke polarisatie kennen tussen de centrale steden en de suburbane rand, stelt Alan Walks bovendien dat de relatie tussen suburbanisatie en politieke ideologie onafhankelijk lijkt te opereren van nationale context of sociaal-ruimtelijke segregatie.<sup>30</sup>

Ook de boven genoemde nieuwe electorale geografie, die gebonden is aan de verschillende zones van de stadsgewesten rechtvaardigt dergelijk onderzoek in de Belgische context. De vraag stelt zich in welke mate de nieuwe partijen onderdeel zijn van dergelijke polarisatie. In het geval van het suburbane liberalisme lijken zulke processen alvast werkzaam. De liberale partijen richten hun verkiezingsprogramma's en propaganda meer en meer op de welgestelde tweeverdieners, over het algemeen residerend in een suburbane leefomgeving. Daarbij verwerpen zij welvaartsstaat-georiënteerd beleid. In reactie op de "gratis-politiek" van de Vlaamse socialistische partij, die een gratis publieke dienstverlening op vele beleidsgebieden voorstaat en dus neerkomt op een herverdelingspolitiek, stelde de voorzitter van de VLD, de Vlaamse liberale partij, onlangs: "Wij weten dat niets gratis is en dat op het einde van de rit iemand, meestal de hardwerkende tweeverdieners, de factuur gepresenteerd krijgen." Zij pleiten verder voor verdere verlaging van de belastingen: "De mensen moeten het recht hebben om over hun eigen geld te beslissen".<sup>31</sup> Dat recht kan natuurlijk alleen uitgeoefend worden door diegenen die voldoende geld ter beschikking hebben. Ook de nationalistische NVA, bij de recentste verkiezingen in kartel met de CVP, die haar hegemonie in de onder haar bewind tot stand gekomen suburbane leefomgeving in 1999 verloor, stelt de "Vlaamse middenklasse" tot doelgroep: "Tweeverdieners vaak, die keihard werken, soms ten koste van hun kinderswens. Zij draaien bovendien nog eens op voor de gratis-politiek van Stevaert (de voorzitter van de Vlaamse socialisten)".<sup>32</sup>

Gentrificatie is dan weer minder sterk geëvolueerd in België. Hoewel er hier en daar sprake is van nieuwe stedelijkheid, gaat het meestal om een tijdelijke inwijking van jonge niet-familiale huishoudens – veelal van middenklasse-origine – die in de stedelijke woonmarkt een oplossing zien voor de groeiende tijdsperiode tussen het verlaten van het ouderlijk huis en de situatie van een vast gezin en een vast inkomen. Veelal verlaten zij later de stad en worden vervangen door nieuwe dergelijke huishoudens. Dit is wat Van Criekingen & Decroly marginale gentrificatie noemen.<sup>33</sup> Zij maken een verschil met gentrificatie *sensu strictu*, waarbij eveneens sprake is van verbeteringen aan de bebouwde omgeving en een stijgende sociale status door inwijking, maar waar – in tegenstelling tot marginale gentrificatie – wel een spectaculaire inkomensstijging waarneembaar is. Volgens Van Criekingen en Decroly zijn de marginale gentrifiers vooral middenklassers die te

30. WALKS R.A., *op. cit.*, 2004.

31. DE MORGEN, "De Gucht hekelt Stevaert-ideetjes", 27/01/04.

32. DE STANDAARD, "N-VA wil 'linkse dominantie' doorbreken", 24/01/2004.

33. VAN CRIEKINGEN M. & DECROLY J.M., Revisiting the diversity of gentrification: Neighbourhood renewal processes in Brussels and Montreal, *Urban Studies*, 40, 2003, 2451-2468.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

werkgesteld zijn in niet noodzakelijk goed betaalde jobs in de (para)publieke, de culturele en de communicatiesector. Over het specifieke stemgedrag van werknemers uit de publieke sector is sinds de publicaties van Patrick Dunleavy in 1980 veel geschreven.<sup>34</sup> Oddbjorn Knutsen stelt recentelijk dat "(...) both education and work experience act to socialise public employees into defining problems and solutions in certain ways, which in turn will result in an ideology of regulation, welfare, and, in part, equality. These are political values and issues that have been central for the socialist parties."<sup>35</sup> Gentrificatie in de Belgische context zou de welvaartsstaat-georiënteerde partijen in het centrum dus kunnen versterken.<sup>36</sup> Ook het stijgend aantal genaturaliseerde allochtonen kan van invloed zijn op de electorale verhoudingen in de centrale stad. De derde generatie allochtonen wordt automatisch genaturaliseerd, en in België geldt nog steeds stemplicht. Dit gaf aanleiding tot een groot aantal verkozenen van vreemde origine, die vooral figuren op lijsten van sociaal-democratische of groene kleur.

#### IV. Politieke polarisatie in het Brusselse stadsgewest

De tegenstelling die in de Angelsaksische wereld werd vastgesteld zal worden onderzocht in het Brusselse stadsgewest en zijn forensenwoonzone. De studie van dit gebied ligt niet voor de hand. Het Brusselse stadsgewest ligt in alle drie de Belgische gewesten, wat moeilijkheden oplevert met betrekking tot vergelijkbaarheid van de politieke partijen. In België zijn unitaire partijen immers een marginaal fenomeen. In het Vlaams gewest komen bijna uitsluitend Nederlandstalige partijen op, in het Waals gewest quasi uitsluitend Franstalige, en in het Brusselse gewest en in uitbreiding in de hele kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde zowel Nederlandstalige als Franstalige. Omwille van die ingewikkelde situatie is de ontwikkeling van de electorale geografie in het Brusselse stadsgewest zelden

34. DUNLEAVY P., "The political implications of sectoral cleavages and the growth of state employment: part 1, the analysis of production cleavages", *Political Studies*, 28, 1980, 364-383; DUNLEAVY P., "The political implications of sectoral cleavages and the growth of state employment: part 2, cleavage structures and political alignment", *Political Studies*, 28, 1980, 527-549.
35. KNUTSEN O., "Social Class, Sector employment, and Gender as Party Cleavages in the Scandinavian Countries: A comparative Longitudinal Study, 1970-95", *Scandinavian Political Studies*, 24, 2001, 311-350.
36. Het is wel opvallend dat een aantal stedelijke liberalen nu mikken op de "inwijking van een middenklasse van alleenwerkende goedverdieners of tweeverdienende gezinnen". Stedenbeleid is naar hun smaak te lang een armoedebeleid geweest. (DE MORGEN, "Trek Gent en Antwerpen uit de Vlaamse klei", 06/04/04) Die inwijking kan hun politieke macht in het centrum alleen versterken als het niet alleen de linksgeoriënteerde middenklassers zijn die naar de steden strekken. Daarnaast willen die stedelijke liberalen de steden hervormen, en met name consolideren tot het stadsgewestelijk niveau. Deze ingreep kan hun politieke macht in het centrum versterken door het creëren van een suburbane meerderheid.

in zijn geheel onderzocht. Anderzijds maken de omvang van het Brusselse stadsgewest, dat veruit het grootste is in België, en de sterke sociale tegenstellingen in dit gebied de studie ervan uitermate interessant. Bovendien is de studie van het Brusselse stadsgewest ook erg boeiend in het kader van het opgestelde model van de ruimtelijkheid van oude en nieuwe breuklijnen. Daar werd interactie vooropgesteld tussen nieuwe electorale geografieën, die de stadsgewesten volgen, en de geografie van oude breuklijnen. De laatste zijn in het Brusselse stadsgewest, mede gezien zijn omvang, erg verscheiden. In een eerste deel wordt er gewerkt op basis van ecologische data. In een tweede deel wordt het individuele niveau betrokken door middel van survey-data. Daarbij werd gebruik gemaakt van de verkiezingsuitslagen voor de Kamer van 1977 tot en met 1999, en survey-gegevens van 1999.<sup>37</sup>

### A. Een analyse op basis van ecologische data

De electorale gegevens van de Kamerverkiezingen van 1977 tot 1999 werden verzameld voor de kieskantons van de oude provincie Brabant, een gebied dat in belangrijke mate overeenkomt met het stadsgewest en de forensenwoonzone van Brussel (figuur 4). Om vergelijking in de tijd en over de verschillende taalgebieden mogelijk te maken, werden de politieke partijen onderverdeeld in verschillende politieke stromingen.<sup>38</sup> De analysemethode is correspondentie-analyse.<sup>39</sup> Deze creëert verschillende assen op basis van gelijkenissen en verschillen tussen de kieskantons en tussen de politieke stromingen. Als op een bi-plot van deze assen kieskantons dicht bij elkaar liggen, wil dit zeggen dat ze een gelijkaardig stemgedrag vertonen. Als politieke stromingen dicht bij elkaar liggen, houdt dit in dat ze een gelijkaardig ruimtelijk profiel hebben. Als kieskantons en politieke stromingen dicht bij elkaar liggen, is de politieke stroming in kwestie belangrijk in het betreffende kieskanton. In deze analyse komt elk kieskanton meerdere malen voor: één keer voor elk verkiezingsjaar. Daardoor kunnen op de bi-plots de trajecten van de kieskantons doorheen de tijd worden gevolgd. Bovenaan op figuur 5 staan de bi-plots van de eerste en de tweede as, waarop het traject van vijf kieskantons uit de centrale stad en vijf kieskantons uit de rand werden uitgete-

37. Omdat er nog geen survey-data beschikbaar zijn van de laatste parlementsverkiezingen in 2003, werd dit verkiezingsjaar niet betrokken. De electoraal-geografische trends zijn echter gelijkaardig dan bij de verkiezingen in 1999, afgezien van het feit dat de groenen na hun regeringsdeelname grotendeels worden weggevaagd ten voordele van de sociaal-democraten. Zie DE MAESSCHALCK F., *Eigen volk eerst, ook zonder vreemdelingen in de buurt*, AGORA, 19, 2003, 36-39.
38. Het gaat over de volgende groepen: ecologen (ECOLOG), sociaal-democraten (SOCDEM), regionalisten (REG), communisten (COM), andere extreem linkse partijen (XLINKS), extreem rechtse partijen (XRECHTS), liberalen (LIB), christen-democraten (CHRDEM) en overige partijen (REST).
39. Zie GREENACRE M.J., *Theory and Applications of Correspondence Analysis*, London, Academic Press, 1984.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

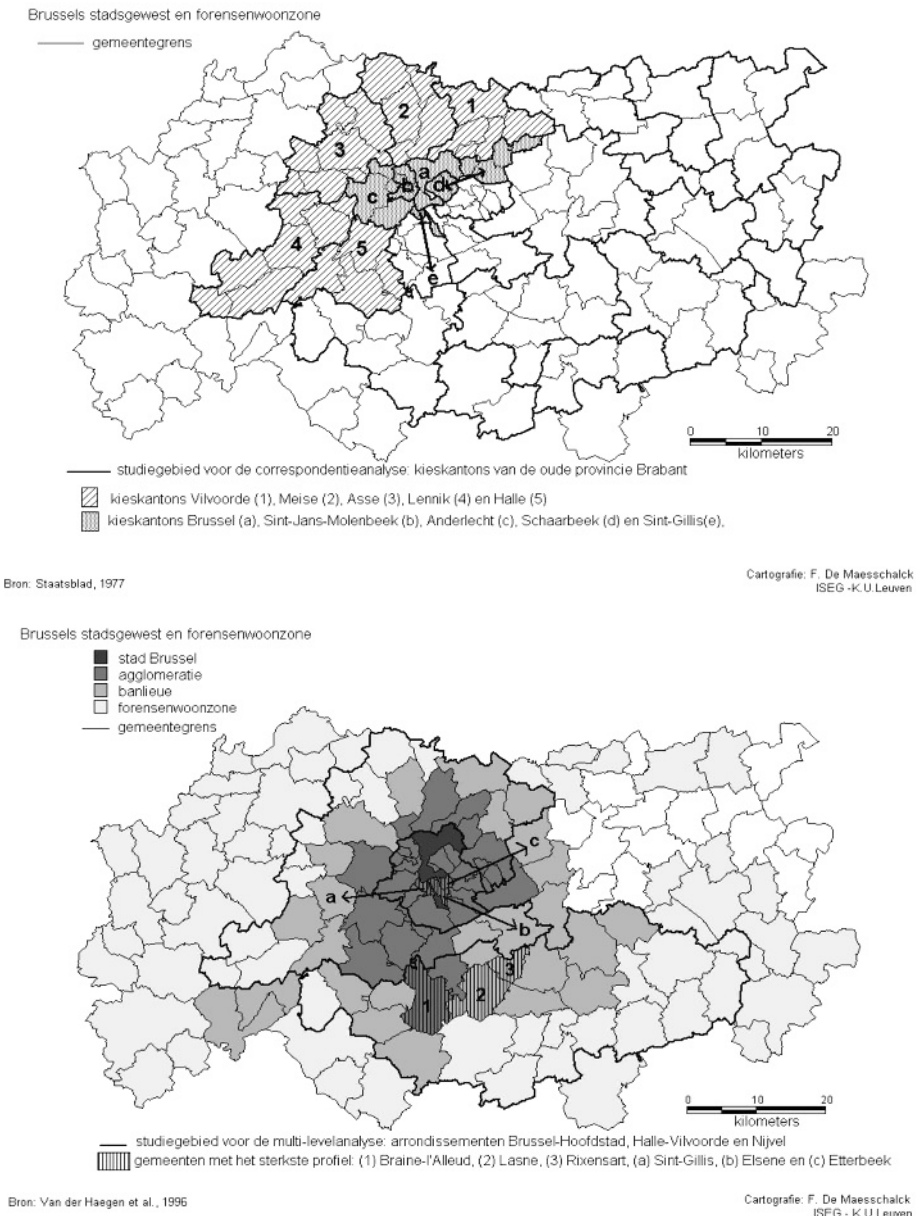
kend (figuur 4).<sup>40</sup> De eerste as staat voor de tegenstelling tussen partijen die kunnen geïnterpreteerd worden als emanaties van oude breuklijnen (regionalisten, communisten, en in mindere mate christen-democraten) en partijen die verondersteld worden verbonden te zijn met nieuwe breuklijnen (groene partijen, extreem rechts en in mindere mate liberalen). De tweede as toont een tegenstelling tussen verzuilde partijen (sociaal-democraten, christen-democraten en liberalen) en niet-verzuilde partijen (regionalisten, extreem rechts en groene partijen). Het traject van de centraal-stedelijke kantons verloopt verschillend van dat van de kantons uit de rand. Hoewel beide groepen op de eerste as van de klassieke naar de nieuwe partijen evolueren, verloopt de ontwikkeling op de tweede as erg verschillend. Terwijl de kantons in de rand een geleidelijke ontzuiling kennen, die pas na 1987 in een stroomversnelling komt, vertrekken de Brusselse kantons uit een ontzuilde positie. Met name de regionalisten waren er relatief sterk. Vanaf het begin van de jaren '80 is er echter een duidelijke beweging richting verzuilde partijen, die samenhangt met de succesvolle strategie van de klassieke partijen om de regionalistische breuklijn in hun ideologie te integreren. Dit gaat zelfs samen met een lichte terugkeer naar de oude breuklijnen op de eerste as. Vooral na 1987 ondermijnen nieuwe partijen, hoofdzakelijk extreem rechtse en groene partijen, opnieuw de machtsbasis van de klassieke partijen.

Zowel de stad als haar rand kent dus een verschuiving naar de nieuwe, niet-verzuilde partijen. Hoewel die evolutie iets sterker is in de stad, lijkt dit erop te wijzen dat beide gebieden naar een zelfde eindpunt evolueren. De derde as toont evenwel dat dit niet het geval is. Deze as stelt sociaal-democraten, extreem links en ecologisten ten opzichte van extreem rechts en de christen-democraten. Het gaat dus om een links-rechts tegenstelling. Immers, die laatste partijen zijn klassiek georiënteerd op de verdediging van de welvaartsstaat. De christen-democraten en zeker extreem rechts zijn eerder conservatief en meer kritisch ten opzichte van de klassieke herverdelingsmechanismen via de staatsinstellingen. Onderaan op figuur 5 zijn de trajecten van dezelfde kantons uit de stad en de rand uitgetekend op de bi-plot van de eerste en de derde as. De grafieken tonen een duidelijk tegengestelde evolutie. De stedelijke kantons blijven aan de linkerzijde, de kantons uit de rand aan de rechterzijde en het verschil tussen beide versterkt zich. De knikken in het verloop hebben te maken met algemene partijpolitieke evoluties. De meest opvallende knik is er in 1985 en vooral in 1987, toen de sociaal-democraten nationaal hun hoogste scores behaalden sinds 1961, en de christen-democraten hun op één na laagste scores ooit. Die evoluties zijn bovendien het sterkst in de stedelijke omgeving. De liberale partijen bevinden zich op deze de as in het centrum. Suburbaan liberalisme komt in deze as dus niet tot uiting, voornamelijk omdat de liberale partij historisch sterk is ingebed in de Brusselse agglomeratie. De links-rechts tegenstelling tussen stad en rand in het Brusselse kent dus een andere partijpolitieke invulling dan diegene die in Vlaanderen operationeel lijkt. Meer in het algemeen kan worden gesteld dat in de Belgische context die tegen-

40. De eerste as geeft 42,3 % van de totale informatie weer, de tweede 25,9 % en de derde 11,8 %.

Filip De Maesschalck en Sarah Luyten

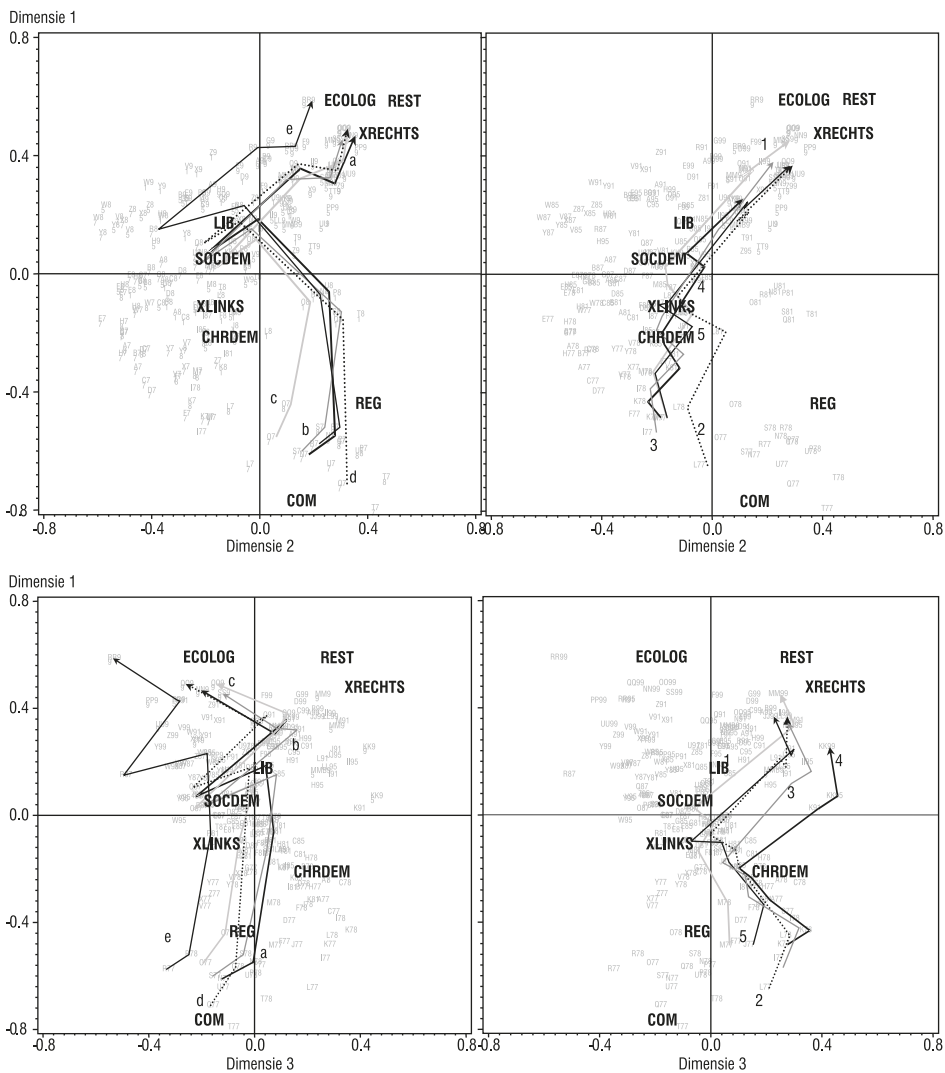
stelling zich niet overal uit in een eenvoudige polarisatie tussen twee grote partijen, zoals dat in de VS het geval is. Immers, in België bestaat een veelheid aan partijen die bovendien binnen de ideologische groepen zijn opgesplitst volgens taal.



**Figuur 4.** Het Brusselse stadsgewest en het studiegebied voor de correspondentie- en multi-levelanalyse.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

Deze resultaten tonen dat er in Brussel een zich versterkende electorale tegenstelling bestaat tussen stad en rand, en dat de nieuwe partijen deze tegenstelling ten minste gedeeltelijk mee construeren. De trajecten van de kieskantons van het



PARTIJEN: ECOLOG = ecologisten, SOCDDEM = sociaal-democraten, REG = regionalisten, COM = communiste, XLINKS = andere extreem linkse partijen, XRECHTS = extreem rechtse partijen, LIB = liberalen, CHRDEM = christen-democraten, REST = overige partijen; KIESKANTONS: 1 = Vilvoorde, 2 = Meise, 3 = Asse, 4 = Lennik, 5 = Halle, a = Brussel, b = Sint-Jans-Molenbeek, c = Anderlecht, d = Schaarbeek, e = Sint-Gillis

**Figuur 5.** De trajecten van vijf centraal-stedelijke en vijf randstedelijke kantons op de bi-plots van de correspondentie-analyse.



Filip De Maesschalck en Sarah Luyten

Waalse gedeelte van het Brusselse stadsgewest wijken echter sterk af van die van de kieskantons uit de Vlaamse rand. Zoals dat bij de Vlaamse kantons het geval was is ook hier wel een evolutie naar de nieuwe partijen waarneembaar, met een lichte terugval in 1987 omwille van de hierboven vermelde integratie van de regionalistische breuklijn in de ideologie van de klassieke partijen. Die is er ook verantwoordelijk voor dat de evolutie naar de niet-verzuilde partijen er midden jaren '80 wordt omgekeerd.

Belangrijker in de context van een tegenstelling tussen stad en rand is de vaststelling dat de Waalse randstedelijke kantons zich op de links-rechts tegenstelling eerder aan de linkerzijde situeren, dicht bij de sociaal-democraten. Die linkse partijpolitieke voorkeur in dit gebied heeft te maken met het verschillende partijpolitieke pad van Vlaanderen en Wallonië. Terwijl Vlaanderen een historisch katholieke regio is, hebben de Waalse kantons een socialistisch verleden. Hoewel deze kieskantons geen deel uitmaakten van de grote Waalse industriële bekkens, kenden ze wel veel kleinstedelijke industriële ontwikkelingen en stonden ze onder sterke invloed van de socialistische mobilisaties in de grote industriële bekkens. De sociaal-democratische partij staat er bijgevolg nog steeds vrij sterk. Daarbij komt dat het partijpolitieke landschap in Franstalig België anders is gestructureerd: de groene partij staat er relatief sterker; extreem rechts is er veel minder goed georganiseerd en speelt electoraal geen grote rol.

Gezien die belangrijke partijpolitieke verschillen aan weerszijden van de taalgrens, wordt in het volgende deel niet met stemgedrag gewerkt, maar met ermee verbonden politieke attitudes. Op die manier kan de huidige tegenstelling tussen stad en rand zoals ze hierboven werd vastgesteld voor het Vlaamse deel van het stadsgewest, op een uniforme manier worden nagegaan voor het hele stadsgewest. Gezien het gaat om data op individueel niveau, kan bovendien worden nagegaan of bovenstaande tegenstelling louter een effect is van een verschillende bevolkingssamenstelling in de stad en in de rand al dan niet.

## B. Een analyse op basis van data op individueel niveau

Voor de analyse op individueel niveau wordt gebruik gemaakt van de "1999 General Election Study" van het ISPO en het PIOP, die in België 4239 mensen bevroegen naar hun algemene politieke attitudes en gedrag.<sup>41</sup> Op een uitzondering na<sup>42</sup> werden deze gegevens nog niet gebruikt voor ruimtelijke analyse.

41. ISPO/PIOP, *1999 General Election Study Belgium. Codebook: Questions and Frequency tables*, Leuven/Louvain-La-Neuve, Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinioneonderzoek/Point d'Appui Interuniversitaire sur l'Opinion Publique et la Politique, 2002.

42. LUBBERS M., SCHEEPERS P. & BILLIET J. Multilevel Modelling of Vlaams Blok Voting: Individual and Contextual Characteristics of the Vlaams Blok Vote, *Acta Politica*, 35, 2000, 363-398.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

Hier wordt nagegaan of er een verschil is in de mate van ethnocentrisme, afhankelijk van de gemeente waar men woont en van individuele kenmerken. Omwille van de interdependentie van stedelijkheid en diversiteit, kan de mate van ethnocentrisme worden beschouwd als een operationalisering van anti-stedelijke gevoelens.<sup>43</sup> Deze worden in de hypothese van een groeiende tegenstelling tussen stad en rand verondersteld sterker te zijn in de rand. Bovendien wijst bovenstaande ecologische analyse erop dat de tegenstelling tussen stad en rand in Brussel op zijn minst gedeeltelijk wordt bepaald door de nieuwe partijen: extreem rechts in de rand en groene partijen in het centrum. Zoals gesteld kunnen deze partijen volgens Swyngedouw op één lijn tegenover elkaar worden geplaatst op een as universalistische culturele openheid versus particularistische culturele geslotenheid.<sup>44</sup> De mate van ethnocentrisme is eveneens een operationalisering van deze tegenstelling.

De gemeenten die zich in de administratieve arrondissementen Brussel, Halle-Vilvoorde of Nijvel bevinden en elk minstens tien geïnterviewden hebben werden gebruikt voor de analyse. Het gaat over de arrondissementen die in belangrijke mate samenvallen met het Brussels stadsgewest (figuur 4). In totaal werden 32 gemeenten behouden met in totaal 843 geïnterviewden.<sup>45</sup>

Deze dataset is een hiërarchische dataset: individuen zijn gebundeld in gemeenten, die samen de gehele dataset vormen. De methode die het meest geschikt is voor de analyse van hiërarchische data, is multi-level analyse. Multi-level analyse is een vorm van regressie-analyse, waarbij na het opstellen van een algemene regressievergelijking op basis van de oorspronkelijke data op individueel niveau de overblijvende variantie wordt verdeeld in een 'individuele' variantie en een 'tussen-groep' variantie. Daarbij definieert men de groepen op voorhand (in dit geval gemeenten). De 'tussen-groep' variantie duidt op verschillen tussen gemeenten, de 'individuele' variantie op verschillen tussen individu's. Deze 'tussen-groep' variantie wordt verder gebruikt om aparte regressievergelijkingen te maken voor de verschillende groepen. Daarbij wordt aan zogenaamde 'shrinkage estimation' en 'borrowing strength' gedaan. Dit houdt in dat de schatting van de parameters van de algemene regressievergelijking een gewogen gemiddelde is van de kleinste kwadraten methode – regressies van de groepen, maar zo gewogen dat die regressies met de grootste betrouwbaarheid het meeste impact hebben. Omgekeerd worden de schattingen van de parameters van de aparte regressievergelijkingen beïnvloed door de algemene regressievergelijking, en des te meer naarmate de schattingen niet precies zijn. Kelvin Jones stelt dat "the(se) shrinkage estimates

43. Zie KESTELOOT C. & DE MAESSCHALCK F., *op. cit.*, 2001.

44. SWYNGEDOUW M., *op. cit.*, 1994.

45. Deze data laten toe te werken op het niveau van gemeenten en niet op dat van kieskantons. Daardoor hebben we reeds een groot aantal ruimtelijke eenheden zonder het arrondissement Leuven te betrekken. Het aantal geïnterviewden ligt in dit arrondissement lager dan in de andere drie, en zij wonen voornamelijk in het oosten van dat arrondissement, buiten de forensenwoonzone van Brussel of in de uiterste rand ervan.

Filip De Maesschalck en Sarah Luyten

‘borrow strength’ (...) from all the data simultaneously”.<sup>46</sup> Multi-level analyse modelleert de verschillende niveau’s dus tegelijkertijd.

De mate van ethnocentrisme wordt gemeten door een optelling van acht schalen (1 = completely disagree; 5 = completely agree) die ethnocentrisme operationaliseren.<sup>47</sup> Via ‘cronbachs alpha’ werd nagegaan of deze gecreëerde schaal betrouwbaar was. De bekomen waarde voor deze ‘cronbachs alpha’ is 0.93, ruim boven de 0.7 die wordt aanvaard als een goede waarde.<sup>48</sup> Deze schaal heeft een minimum van 8 (helemaal niet ethnocentristisch) en een maximum van 40 (erg ethnocentristisch). Als verklarende variabele op individueel niveau werd het maandelijks inkomen van het huishouden gebruikt, dat gemeten wordt aan de hand van een ordinale variabele (1 = < 20000 BEF, 2 = 20000–24999 BEF, 3 = 25000–29999 BEF, 4 = 30000–34999 BEF, ..., 28 = > 150000 BEF). Gezien de tegenstelling tussen stad en rand zich in belangrijke mate binnen de middenklasse zou voordoen, is het voor deze analyse belangrijk de impact van het behoren tot een bepaalde klasse uit te zuiveren. Het opleidingsniveau als operationalisering voor dit onderscheid ligt meer voor de hand dan het inkomen, maar deze gegevens bevatten niet voldoende categorieën voor een waardevolle multi-levelanalyse.

Solution for Fixed Effects					
Effect	Estimate	Standard Error	DF	t Value	Pr >  t
Intercept	24.6860	1.2027	31	20.52	<.0001
INCOM	-0.1243	0.03730	31	-3.33	0.0022

Covariance Parameter Estimates					
Cov Parm	Subject	Estimate	Standard Error	Z Value	Pr Z
UN(1,1)	NIS	32.9549	12.0128	2.74	0.0030
UN(2,1)	NIS	-0.8757	0.4177	-2.10	0.0360
UN(2,2)	NIS	0.01900	0.01391	1.37	0.0860
Residual		54.1476	3.1563	17.16	<.0001

**Figuur 6.** Output van de multi-levelanalyse.

46. JONES K., Specifying and estimating multi-level models for geographical research, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16, 1991, 148–159.
47. Deze zijn: Belgium should not have guest workers, Immigrants cannot be trusted, Guest workers threaten work of Belgians, Guest workers exploit social security, Muslims a threat to our culture, Repatriate guest workers when less jobs, No political activities for immigrants, More conditions to become a Belgian (ISPO/PIOP, 2002). Oorspronkelijk stond 1 voor ‘completely agree’ en 5 voor ‘completely disagree’, maar deze schaal werd omgekeerd zodat een hoge score op de schaal overeenkomt met een hoge mate van ethnocentrisme.
48. SANTOS J.R.A., Cronbach’s alpha: A tool for assessing the reliability of scales, *Journal of Extension*, 37, 1999.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

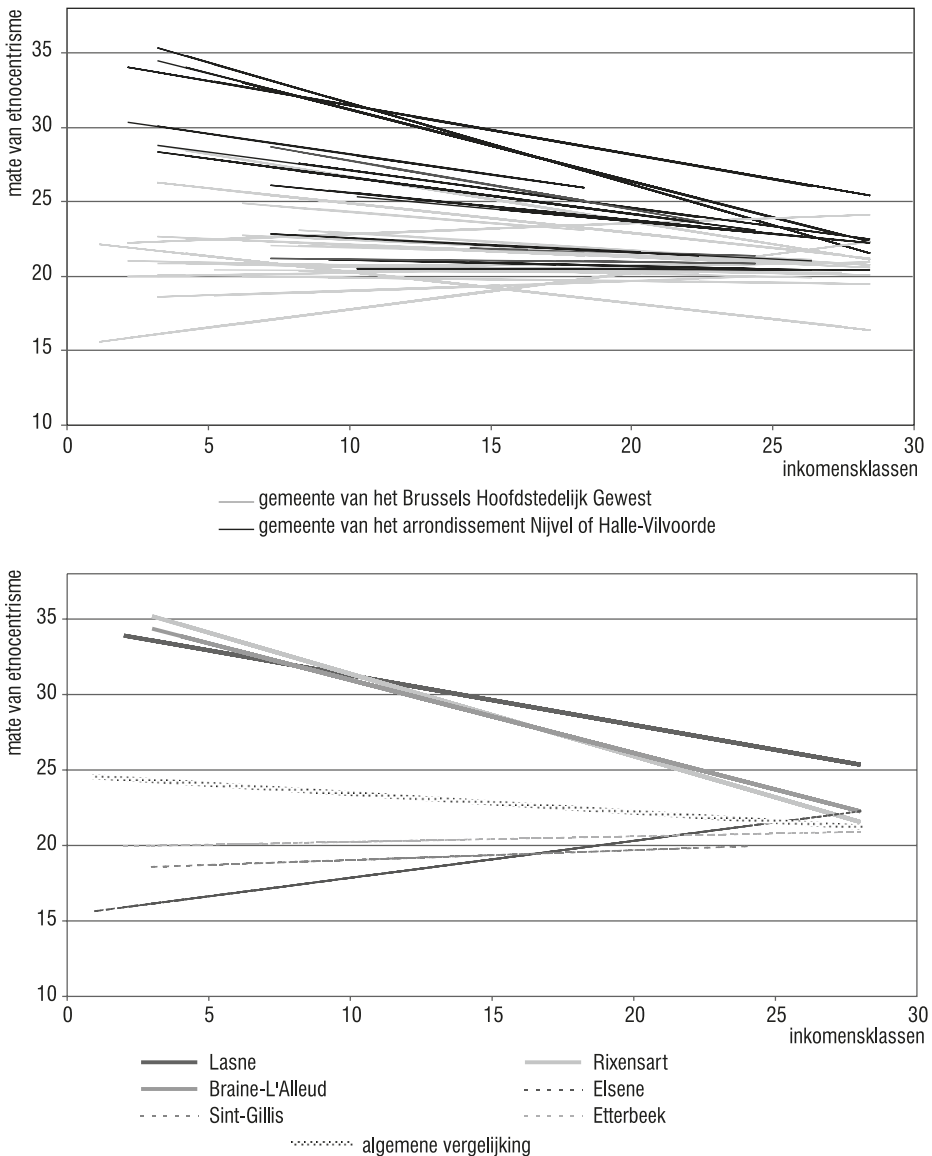
Figuur 6 geeft de output van de multi-levelanalyse. De bovenste tabel toont informatie over de algemene vergelijking, en daaruit blijkt dat zowel de (positieve) intercept als de (negatieve) coëfficiënt van die vergelijking significant zijn op het 0.01 niveau. De mate van ethnocentrisme daalt dus significant naarmate het inkomen stijgt. De onderste tabel splitst de overblijvende variantie uit naar individuele en groepsvariantie. De individuele residuele variantie bedraagt 54,1476 en is significant op het 0,01 niveau. Naast het inkomen zijn er dus nog andere individuele variabelen die de mate van ethnocentrisme bepalen. De residuele groepsvariantie werd uitgesplitst naar de variantie van de intercept, de variantie van de coëfficiënt en de covariantie tussen intercept en coëfficiënt. Vooral de eerste heeft een hoge waarde van 32,9549 en is significant op het 0.01 niveau. Dit cijfer is relatief groot in vergelijking met de individuele residuele variantie van 54,1476 en toont dus aan dat heel wat van de residuele variantie zich op het gemeenteniveau bevindt. De groepsvariantie voor de coëfficiënt en de covariantie tussen coëfficiënt en intercept zijn niet significant op het 0.01 niveau.

Figuur 7 geeft de regressierechten op het niveau van de verschillende gemeentes. Op de grafiek bovenaan staan de rechten van alle gemeenten. Op deze figuur is er een verschil gemaakt tussen de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de andere gemeenten. Daarbij valt op dat de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gemiddeld een lagere score hebben, en de rechten verlopen minder aflopend of zelfs oplopend. Dat wil zeggen dat het ethnocentrisme minder sterk aanwezig is in de Brusselse gemeenten dan in de randgemeenten, en dat de waarde minder sterk daalt of zelfs toeneemt naarmate het inkomen stijgt, hoewel bij die laatste vaststelling voorzichtigheid is geboden gezien de groepsvariantie voor de coëfficiënt niet significant bleek op het 0.01 niveau. Als alleen de drie uiterste rechten bovenaan en onderaan beschouwd worden (figuur onderaan, waarop ook de algemene regressievergelijking is afgebeeld) wordt de ruimtelijke systematiek nog duidelijker: de drie gemeenten met de hoogst liggende rechten liggen in de banlieue of in de verre agglomeratie en behoren tot de rijkste van België; de drie gemeenten met de laagst liggende rechten liggen erg centraal in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (figuur 4) en behoren tot de armere gemeenten van België. De twee hoogst gelegen regressierechten van de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn Sint-Lambrechts-Woluwe en Sint-Pieters-Woluwe zijn: samen met Watermaal-Bosvoorde de rijkste gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Opvallend is verder dat de attitudes meer gaan gelijklopen naarmate het individuele inkomen stijgt. Dit lijkt te wijzen op een tendens dat de tegenstelling tussen stad en rand zich nog meer stelt binnen de lagere inkomensklassen en niet uitsluitend binnen de middenklasse, hoewel hier opnieuw voorzichtig geboden is omdat de groepsvariantie van de coëfficiënt niet significant is op het 0.01 niveau.

De woonplaats is dus wel degelijk van invloed op de politieke attitudes, en het gaat niet alleen om een neveneffect van de bevolkingssamenstelling. Naast suburbanisatie hebben de (relatief beperkte) gentrificatie evenals de naturalisatie van buitenlanders in het Brusselse waarschijnlijk ook hun impact. De hoog opgeleide

Filip De Maesschalck en Sarah Luyten

jongeren tussen 21 en 35 jaar zonder kinderen in het Brusselse stadsgewest die ondervraagd werden door het ISPO/PIOP oriënteren zichzelf linkser en stemmen ook meer op de sociaal-democratische en groene partijen als ze in de stad wonen eerder dan in de rand. Daarnaast was meer dan 10% van het aantal verkozenen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen



**Figuur 7.** De regressierechten van de multi-levelanalyse op het niveau van de gemeenten.

*Het verdeelde Brusselse stadsgewest: de politiek-electorale tegenstelling tussen stad en rand*

en voorlaatste gewestverkiezingen van niet-Europese origine,<sup>49</sup> en de overgrote meerderheid daarvan is van sociaal-democratische of groene kleur,<sup>50</sup> partijen die klassiek in het linkse kamp worden ondergebracht.

#### IV. Conclusie

In de Westerse democratieën ontwikkelden de partijen die rond de klassieke breuklijnen waren gestructureerd vooral regionale electorale patronen. Dit is niet het geval voor partijen die verbonden zijn met nieuwe breuklijnen of vernieuwde klassieke partijen. Zij vormen electorale patronen die de verschillende zones van de stadsgewesten volgen, die zich hebben ontwikkeld in de naoorlogse periode rond de historische stad. In de Vlaamse context werd deze ruimtelijkheid van oude en nieuwe breuklijnen duidelijk vastgesteld. De electorale structuren die gebonden zijn aan de verschillende zones van stadsgewesten leidden ons naar de Angelsaksische literatuur die stelt dat suburbanisatie aanleiding geeft tot een breuk tussen stad en rand. Daarbij ontwikkelingen stedelingen welvaartsstaat-georiënteerde attitudes en de inwoners van de suburbane rand conservatieve en neoliberalen attitudes. Politieke partijen zijn medeconstituerende elementen van deze tegenstelling. In dit artikel werd nagegaan in welke mate zo'n tegenstelling zich ook in België voordoet. Er werd gekozen voor het Brusselse stadsgewest. Dit is veruit het grootste in België, en suburbanisatie en bijgevolg sociale polarisatie was en is er erg sterk. Uit de resultaten blijkt dat er duidelijk sprake is van een tegenstelling tussen de stad en haar suburbane rand. In het Vlaamse gedeelte van het stadsgewest werd er op basis van het stemgedrag een links-rechts tegenstelling vastgesteld, die mee bepaald werd door de nieuwe partijen Agalev en het Vlaams Blok. Dergelijke tegenstelling werd niet vastgesteld in het Waalse gedeelte van het stadsgewest, onder meer omwille van de verschillende partijpolitieke historiek in het Waalse en Vlaamse landsgedeelte, dat recent nog werd versterkt door de federalisering. Om het gehele stadsgewest op een uniforme wijze te kunnen analyseren, werd daarom gebruik gemaakt van achterliggende stemmotieven die de tegenstelling tussen stad en rand operationaliseren. Daaruit blijkt dat die tegenstelling wel degelijk operationeel is over het gehele stadsgewest. Bovendien kan dit niet alleen worden verklaard door een verschillende bevolkingssamenstelling. De woonplaats is ook van invloed. Er werd met andere woorden aangetoond dat de suburbane inwoner meer rechtse waarden ontwikkelt, terwijl het omgekeerde het geval is in de centrale stad.

49. JACOBS D. & SWYNGEDOUW M., Politieke participatie en zelforganisatie van allochtonen in de Brusselse gemeenten. Een verkenning., pp. 261-290 in E. Witte, A. Alen, H. Dumont, P. Vandernoot & R. De Groof (eds.), *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model*, Brussel, Larcier, 2003.
50. JACOBS D., MARTINIELLO M. & REA A., Changing Patterns of Political Participation of Citizens of Immigrant Origin in the Brussels Capital Region: The October 2000 Elections, *Journal of International Migration and Integration*, 3, 2003, 201-221.

Er bestaat dus ook in België het gevaar van een groeiende polarisatie tussen stad en rand op het niveau van de stadsgewesten. Daarbij is de rijkere suburbane gordel steeds minder bereid zijn welstand te delen met de centrale steden waar als nog die rijkdom wordt geproduceerd. Door de geringere sociaal-economische polarisatie en de nog overwegend centraal gelokaliseerde werkgelegenheid kan de Brusselse situatie nog niet worden gespiegeld aan die in de VS, maar een politiek-electorale tegenstelling is er wel al werkzaam. Bovendien kunnen politieke partijen deze tegenstelling electoraal gebruiken en aldus versterken. Door de veelheid aan partijen is dit niet altijd even helder als dat in het tweepartijensysteem van de VS het geval is, maar gezien de suburbane inwoners numeriek een steeds grotere electorale macht vormen, is het verleidelijk voor politieke partijen die kant te kiezen. Dit kan ook gevolgen hebben voor het stedelijk beleid op nationaal en regionaal niveau. Een 'suburbanisatie' van dit stedelijk beleid is niet denkbeeldig. Immers, stedelijk beleid is niet alleen een gemeentelijke bevoegdheid, maar ook een gewestelijke en federale. Bovendien heeft het gewestelijke niveau bevoegdheid over de gemeenten. Daarnaast zorgen de linken binnen de partijen ervoor dat suburbane belangen ook in de stad worden verdedigd.<sup>51</sup> Dit kan op termijn gevolgen hebben voor zowel de stad als de rand. In een "glocaliserende" economie<sup>52</sup> vindt economische competitie meer en meer plaats tussen stadsregio's, waardoor groeicoalities op dit niveau van vitaal belang worden geacht. De ruimtelijke electorale tegenstelling maakt de vorming daarvan niet eenvoudig.

## SUMMARY

### The divided urban region of Brussels: the political and electoral differences between a city and its fringe

This paper deals with the electoral and political consequences of urban region formation. The electoral geography of new political parties differs substantially from that of traditional ones. New parties are mainly successful in different parts of urban regions. The declining traditional parties have rather a regional pattern, although some of them show new spatial patterns too. These developments are interpreted in the context of the cleavage theory, in which old and new cleavages are linked with a different spatiality. Following the Anglo-Saxon literature an increasing process of polarisation is hypothesised between the welfare state orientated city and a neo-conservative and neo-liberal suburban fringe. This article examines and proves the existence of these processes in the urban region of Brussels by means of individual-level and ecological electoral data.

51. KESTELOOT C., *Urban socio-spatial configurations and the future of European cities*, paper prepared for the Eurex on line seminar 2003, 2003.
52. Zie SWYNGEDOUW E., *Elite Power, Global Forces, and the Political Economy of 'Glocal' Development*, pp. 541–558 in G.L. Clark, M.P. Feldman & M.S. Gertler, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford, Oxford University Press, 2000.